

Cząstki elementarne – Model Standardowy i popularne rozszerzenia

Sławomir Stachniewicz, IF PK

1. Wstęp.

Model Standardowy to obecnie obowiązująca teoria **cząstek elementarnych**, które są składnikami materii. Wprawdzie zapewnia niezłą zgodność przewidywań z wynikami doświadczalnymi ale specjaliści są w zasadzie zgodni, że jest niewystarczający. Pojawiły się rozszerzenia tego modelu, niektóre zdobyły znaczną popularność ale żadne z nich nie zostało odpowiednio potwierdzone.

2. Historyczne poglądy na budowę materii.

Pierwsze poglądy, które dotrwały do naszych czasów: starożytna Grecja, VII-VI w. p.n.e. Według nich, materia jest zbudowana z czterech żywiołów: **ognia**, ziemi, **powietrza** i **wody**. Brak zgodności między filozofami, który żywioł miał być najważniejszy, ostatecznie sprecyzował to Empedokles (cała materia miała się składać z 4 żywiołów).

V w. p.n.e.: **Demokryt z Abdery** zapostulował, że materia składa się z małych, niepodzielnych części (**atomów**). Z kolei żyjący później Platon i Arystoteles twierdzili, że **materię można dzielić w nieskończoność**.

Średniowiecze: rozwój alchemii, bazującej na koncepcji żywiołów. Podstawowymi budulcami (**pierwiastkami**) miały być

siarka i rtęć. Koncepcja ta runęła po odkryciu, że pierwiastków jest dużo więcej.

XVIII w.: dzięki pracom m.in. Huygensa i Boyle'a oraz Newtona powrócono do koncepcji atomu. Teza potraktowana bardzo sceptycznie.

1803: Dalton sprecyzował pojęcie atomu i udowodnił, że wtedy można dobrze wytłumaczyć podstawowe prawa chemii.

1897: J.Thomson odkrył ujemnie naładowane elektrony. Miały być umieszczone wewnątrz dodatnio naładowanej materialnej kulki.

1908: E.Rutherford odkrył istnienie jądra atomowego.

1932: J.Chadwick odkrył neutron.

1947: odkrycie istnienia mezonów (H.Yukawa przewidział ich istnienie w 1935 r.; miały to być cząstki pośredniczące w oddziaływaniach silnych).

Następne lata: odkryto istnienie bardzo wielu „cząstek elementarnych”. Zaczęły odzywać się głosy, że powinno się przyznawać nagrody Nobla nie za ich odkrywanie, tylko za zmniejszenie ich ilości...

3. Model kwarkowy

Ważnym krokiem na drodze do Modelu Standardowego było powstanie **modelu kwarkowego**. Wymyślili go w 1964 r., niezależnie od siebie, M.Gell-Mann i G.Zweig.

Rozważane cząstki elementarne (**hadrony**) miały składać się z 3 kwarków: **u**, **d** i **s**, oraz z ich antycząstek czyli **antykwarłów**.

Typy hadronów:

- ⇒ bariony – stany związane 3 kwarków
- ⇒ antybariony – stany związane 3 antykwarków
- ⇒ mezony – stany związane kwark-antykwarł

Model został częściowo potwierdzony w 1968 r. kiedy okazało się, że cząstki elementarne składają się z mniejszych czą-

stek, nazwanych przez R.Feynmana partonami. Późniejsze doświadczenia pozwoliły na utożsamienie ich z kwarkami.

Dalsze doświadczenia wykazały, że kwarków jest zbyt mało i trzeba jeszcze wprowadzić 3 kolejne: **c**, **b** i **t**.

4. Model standardowy – podstawy i przewidywania

Model Standardowy to efekt poszukiwań jednego, zgrabnego modelu, który opisywałby całą obecną wiedzę na temat cząstek elementarnych i oddziaływań między nimi.

Występują w nim trzy oddziaływania: elektromagnetyczne, słabe i silne. Pod względem matematycznym opiera się na koncepcji pól Yanga-Millsa.

Model powstawał w latach 60. i 70. ubiegłego wieku. Większość jego przewidywań potwierdzono do lat 80. ale przez długi czas nie udawało się potwierdzić ostatniego przewidywania modelu – istnienia tzw. [bozonu Higgsa](#).

Według Modelu Standardowego, podstawowe cząstki w przyrodzie występują w postaci cząstek należących do dwóch

kategorii: **bozonów** i **fermionów**. Bozony i fermiony są opisywane różnymi statystykami (Bosego-Einsteina i Fermiego-Diraca); różnica jest m.in. taka, że w przypadku fermionów obowiązuje tzw. **zakaz Pauliego** a w przypadku bozonów – nie.

	mass →	charge →	spin →																									
	≈2.3 MeV/c ²	2/3	1/2	u	up	≈1.275 GeV/c ²	2/3	1/2	c	charm	≈173.07 GeV/c ²	2/3	1/2	t	top	0	0	1	g	gluon	≈126 GeV/c ²	0	0	0	H	Higgs boson		
QUARKS	≈4.8 MeV/c ²	-1/3	1/2	d	down	≈95 MeV/c ²	-1/3	1/2	s	strange	≈4.18 GeV/c ²	-1/3	1/2	b	bottom	0	0	1	γ	photon								
	0.511 MeV/c ²	-1	1/2	e	electron	105.7 MeV/c ²	-1	1/2	μ	muon	1.777 GeV/c ²	-1	1/2	τ	tau	91.2 GeV/c ²	0	1		Z	Z boson							
LEPTONS	<2.2 eV/c ²	0	1/2	ν_e	electron neutrino	<0.17 MeV/c ²	0	1/2	ν_μ	muon neutrino	<15.5 MeV/c ²	0	1/2	ν_τ	tau neutrino	80.4 GeV/c ²	±1	1		W	W boson							
																												GAUGE BOSONS

Fermiony są podstawowym budulcem materii i dzielą się na leptony i kwarki.

Leptony:

⇒ elektron e i neutrino elektronowe ν_e

⇒ mion μ i neutrino mionowe ν_μ

⇒ taon τ i neutrino taonowe ν_τ

Kwarki:

⇒ górny u (+2/3) i dolny d (-1/3)

⇒ powabny c (+2/3) i dziwny s (-1/3)

⇒ szczytowy (prawdziwy) t (+2/3) i denny (piękny) b (-1/3)

Bozony są cząstkami pośredniczącymi w oddziaływaniach

⇒ elektromagnetycznych: fotony

⇒ słabych: bozony W^+ , W^- i Z^0

⇒ silnych: gluony przenoszące pewne liczby kwantowe, tzw. kolory.

Kolory to są liczby kwantowe pozwalające odróżnić od siebie kwarki. Są trzy kolory (czerwony r , zielony g i niebieski b), dzięki czemu w skład jednej cząstki elementarnej mogą wchodzić aż trzy kwarki tego samego typu, np. ddd . Gluony zwykle są w postaci par kolor-antykolor (np. $r\bar{g}$) ale istnieją również dwa bardziej skomplikowane gluony: $\frac{1}{\sqrt{2}}(r\bar{r} - b\bar{b})$ i $\frac{1}{\sqrt{6}}(r\bar{r} + b\bar{b} - 2g\bar{g})$.

Po wyemitowaniu lub zaabsorbowaniu gluonu kwark może zmienić kolor, np. kwark czerwony po wyemitowaniu gluonu $r\bar{g}$ zmienia kolor na zielony.

Problemy Modelu Standardowego:

- ⇒ w pierwotnych wersjach modelu wszystkie cząstki są bezmasowe
- ⇒ ma aż 19 swobodnych parametrów (głównie masy cząstek)
- ⇒ problem hierarchii i tzw. fine tuning – precyzyjnego dostrojenia wielu parametrów
- ⇒ nie uwzględnia grawitacji, nie wyjaśnia ilości materii ani braku antymaterii we Wszechświecie
- ⇒ w podstawowej wersji nie uwzględnia mas neutrin.

5. Bozon Higgsa

Aby nadać masy cząstkom elementarnym, trzeba było w jakiś sposób wprowadzić tzw. **spontaniczne złamanie symetrii**. Jednym z rozwiązań może być wprowadzenie dodatkowej cząstki – **bozonu Higgsa**. Z matematycznego punktu widzenia, do oddziaływań dodano skalarne pole kwantowe (Higgsa), sprzężone z innymi polami kwantowymi materii (bozonów i fermionów). Pierwotne modele przewidywały masę rzędu 10 lub nieco powyżej $15 \text{ GeV}/c^2$ (dla porównania: masa protonu to $0.931 \text{ GeV}/c^2$).

4 lipca 2012 r. CERN ogłosił wyniki danych zebranych przez eksperymenty ATLAS i CMS, wskazujące na **odkrycie bozonu o masie $125.3 \pm 0.6 \text{ GeV}/c^2$** .

31 lipca kierownictwo eksperymentu ATLAS przedstawiło wyniki analizy pomiarów aż do czerwca włącznie, a dotyczące badania hipotetycznych kanałów rozpadu bozonu Higgsa powstałego w wyniku zderzeń p-p:

$$H \longrightarrow ZZ^{(*)} \longrightarrow 4l$$

$$H \longrightarrow \gamma\gamma$$

$$H \longrightarrow WW^{(*)} \longrightarrow e\nu\mu\nu$$

Potwierdzono zaobserwowanie nowej cząstki o masie $126 \pm 0.4 \pm 0,4 \text{ GeV}/c^2$. W 2013 r. przedstawiono dalsze wyniki, oparte na analizie 2.5-krotnie większej liczby danych. Według nich, cząstka ma **spin równy zero** (pierwsza odkryta cząstka skalarna) i dodatnią parzystość. Wyniki te są zgodne

z postulatami modelu Higgsa. W związku z tym, w tym samym roku Peter Higgs i François Englert zostali uhonorowani nagrodą Nobla w dziedzinie fizyki.

Niektórzy uczeni wskazują na to, że odkryta cząstka może być czymś jeszcze bardziej egzotycznym, np. może być **więcej niż jeden** bozon Higgsa (np. **tryplet**) a odkryty byłby najlżejszym z nich (co postulują np. modele supersymetryczne) albo że miałyby inne kanały rozpadu.

6. Supersymetria

Supersymetria zakłada, że każda *cegiełka* materii ma swojego supersymetrycznego partnera. Każdy bozon ma swój supersymetryczny fermion i na odwrót. Nazwy powstają przez dodanie na początku litery **s** lub końcówki **-ino**:

kwark-skwark, elektron-selektron, gluon-gluino, neutrino-sneutrino, foton-fotino, W-wino, Z-zino...

Zalety:

- ⇒ unifikacja bozonów i fermionów
- ⇒ unifikacja oddziaływań przy jednej energii
- ⇒ kandydat na ciemną materię (stabilny **najlżejszy partner supersymetryczny**, czyli w większości modeli **neutralino**)

- ⇒ złagodzenie rozbieżności w ramach teorii (łatwiejsza do **re-normalizacji**)
- ⇒ możliwe rozszerzenie na grawitację – **supergrawitacja** łatwiejsza *w obsłudze* niż kwantowa grawitacja (partnerem grawitonu byłoby grawitino).

Zasadniczą wadą jest to, że te modele nie mają **żadnego** potwierdzenia doświadczalnego, dlatego fizycy cząstek są do nich coraz bardziej zniechęceni.

7. Teorie wielowymiarowe

Pierwsze propozycje: **teoria Kaluzy-Kleina** (1921-25). Dodanie dodatkowego wymiaru pozwoliło zunifikować pola grawitacyjne i elektromagnetyczne. Świat byłby cylindryczny, zaś dodatkowy wymiar byłby **skompaktyfikowany** na długości rzędu **długości Plancka** (rzędu 10^{-35} m).

Propozycje oparte o kwantową teorię pola zakładają znacznie większą liczbę dodatkowych wymiarów. Najprostsza wersja to 11-wymiarowa (3+1+7) supergrawitacja. Wersje oparte o **struny kwantowe** mają znacznie więcej wymiarów, np. 26. W przypadku **supersymetrycznych strun** (**superstrun**) liczba wymiarów może zmaleć do 10 (Green i Schwarz, 1984).

Kolejna klasa teorii to tzw. **M-teorie**, w których występują 0-brany (cząstki), 1-brany (struny), 2-brany (membrany) i być może obiekty o większej liczbie wymiarów. W tego typu teoriach może pojawić się olbrzymia liczba dodatkowych wymiarów, np. zamiast czasoprzestrzeni 11-wymiarowej postulowana jest czasoprzestrzeń 11+517-wymiarowa. Mówi się też o wprowadzaniu geometrii nieprzemiennej.

Oprócz tego istnieją inne, jeszcze bardziej egzotyczne rozszerzenia Modelu Standardowego (np. leptokwarki albo mały Higgs).

8. Podsumowanie

- ⇒ Model Standardowy dobrze opisuje zachowanie cząstek elementarnych.
- ⇒ Po długich poszukiwaniach odkryto brakujący element (bozon Higgsa), choć nie jest do końca jasne, czy to faktycznie ta cząstka.
- ⇒ Duża liczba swobodnych parametrów i konieczność ich precyzyjnego dostrojenia powoduje, że teoretycy poszukują innego, ulepszanego modelu.
- ⇒ Najprostsze rozszerzenie (supersymetria) nie ma żadnego potwierdzenia doświadczalnego, zaś te bardziej skomplikowane zakładają istnienie bardzo egzotycznej fizyki.

Papier wszystko zniesie – a sytuacja jest wynikiem tego, że ograniczenia techniczne nie pozwalają na weryfikację *radosnej twórczości* teoretyków.